

УДК 342.41(477)-028.79

УТІЛЕННЯ ЗАСАДНИЧИХ ЦІННОСТЕЙ ЛІБЕРАЛІЗМУ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Реньов Є.В., аспірант
кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються засадничі цінності лібералізму, серед яких плюралізм, свобода, права, рівність і правова справедливість. Аналізуються цінності конституційного ладу України та їхнє співвідношення з базовими цінностями лібералізму. Розглядаються наявні в Україні проблеми, що перешкоджають практичному втіленню засадничих ідей, а також можливі шляхи наближення громадян і суспільства до реалізації ідеалів лібералізму.

Ключові слова: лібералізм, цінності, конституційний лад, плюралізм, свобода, рівність, правова справедливість.

В статье рассматриваются основные ценности либерализма, среди которых плюрализм, свобода, права, равенство и правовая справедливость. Проводится анализ ценностей конституционного строя Украины и их соотношения с базовыми ценностями либерализма. Рассматриваются существующие в Украине проблемы, препятствующие практическому воплощению основных идей, а также возможные пути приближения граждан и общества в реализации идеалов либерализма.

Ключевые слова: либерализм, ценности, конституционный строй, плюрализм, свобода, равенство, правовая справедливость.

Renov I.V. IMPLEMENTATION OF FUNDAMENTAL VALUES OF LIBERALISM IN THE CONSTITUTION OF UKRAINE

The article considers the basic values of liberalism, including pluralism, freedom, rights, equity and legal justice. Analysis of the values of the constitutional order of Ukraine and their correlation with the underlying values of liberalism is performed. The existing problems of Ukraine preventing practical implementation of the fundamental ideas and possible ways of approaching citizens and society to the realization of the ideals of liberalism are considered.

Key words: liberalism, values, constitutional order, pluralism, freedom, equality, legal justice.

Постановка проблеми. Лібералізм виходить поза межі національних кордонів та історичних періодів, здобуваючи прихильників серед людей різних мов, релігій і класів, та подаючи надію на краще майбутнє не тільки мешканцям західних країн, а й багатьом людям в усьому світі [1, с. 112]. Отож малоймовірно, що він формувався внаслідок якогось одного історичного впливу, який можна було б легко визначити. Економічні, інтелектуальні, політичні та суспільні чинники повинні були поєднуватися, щоб забезпечити зростання його впливу. Українське суспільство за останні роки теж було піднесено ідеалами лібералізму, який утілює свободу як вищу соціальну цінність.

На думку американського політолога О. Тоффлера (1928 р.), будь-яка політична цивілізація має власний нормативний код – мережу засадничих принципів і правил, які пронизують її активність як своєрідний повторюваний дизайн. Це означає, що кожна країна й кожна епоха володіють органічним набором ідей і вірувань, які визначають або суттєво впливають на весь політичний організм [2, с. 17]. Зазначимо, що й українське суспільство пронизано власним нормативним кодом, який сприятиме в майбутньому процвітанню нашої країни. Одним із центральних елементів нормативного коду, на наше переконання, варто вважати саме Конституцію України. При цьому базові цінності конституційного ладу відображаються в нормах-принципах засад конституційного ладу України. У базових цінностях конституційного ладу по-

винні відобразитися й загальноцивілізаційні цінності.

Ступінь розробленості проблеми. Значний внесок у розробку проблеми конституційного ладу та його базових цінностей зробила низка дослідників, серед них Ю. Барабаш, Н. Боброва, М. Бондар, Ф. Веніславський, В. Колісник, О. Кушніренко, В. Речицький, О. Скрипнюк, Т. Слінько, Ю. Тодика й ін. Варто виокремити також праці зарубіжних науковців, зокрема Ф. Гаєка, Д. Кекеса, Дж. Роулза, А. Сена, Ю. Хабермаса та ін.

Мета статті – урахувати вектор розвитку українського державотворення на відтворення ідеалів світового надбання, проаналізувати базові цінності лібералізму і співвіднести їх із базовими цінностями конституційного ладу України як політико-правових і моральних ідеалів суспільства.

Виклад основного матеріалу. Д. Кекес до засадничих цінностей лібералізму зараховує плюралізм, свободу, права, рівність і розподільну справедливість [1, с. 114]. Засадничими цінностями вони є через те, що дають індивіду змогу жити автономно. Мета лібералізму полягає саме в тому, щоб створити й підтримувати політичні установи, які утверджують згадані цінності й завдяки їм також автономію.

Однією із засадничих цінностей лібералізму є плюралізм. Згідно з нею, існує нескорочувана множинність виправданих цінностей і виправданих концепцій доброго життя. У ліберальному суспільстві індивіди повинні бути вільними в прийнятті того чи іншого поєднан-

ня тих цінностей і бути так само вільними у виробленні на цій основі власних концепцій доброго життя й у слідуванні цим концепціям у своєму житті. Один із політичних наслідків плюралізму полягає в тому, що держава повинна гарантувати однакове ставлення до кожної переконливої концепції доброго життя, а це означає, що вона не повинна надавати перевагу одній концепції перед іншою [1, с. 116].

Треба зазначити, що під час перекладу українською мовою термін «плюралізм» має синонім «багатоманітність». Саме останнє слово було використано законодавцем під час закріплення цієї базової цінності конституційного ладу.

Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ст. 15 Конституції України).

Коли йдеться про політичну та ідеологічну багатоманітність (плюралізм), яка розглядається як важлива риса демократичного конституційного ладу (як базова цінність), саме вона безпосередньо пов'язано з характеристикою суспільства, у якому можливий вияв цих феноменів.

Ідеологічну багатоманітність проголошено й закріплено в Конституції України. Це дає змогу вільно функціонувати в суспільстві й духовній системі, різноманітним світоглядам, ученням, теоріям, концепціям.

Громадянське суспільство передбачає широку ідеологічну, політичну та економічну багатоманітність, що витікає зі свободи людини висловлювати власні погляди, брати участь у політичному й економічному житті. Вона зацікавлена в ідеологічній багатоманітності, оскільки це створює умови для її саморозвитку. Там, де немає свободи, незгоди чи володарює принцип загальної згоди, там немає й не може бути демократії, незалежно від того, яку вона має назву – народна, ліберальна, буржуазна чи соціалістична [3, с. 138].

Функціонування ідеології, економічних і політичних відносин на засадах багатоманітності є особливістю сучасного суспільства, оснований на безперечному визнанні демократії та свободи як фундаментальних гуманітарних цінностей. Систему правління в «західних» країнах досить часто кваліфікують як плюралістичну демократію. Європейський суд з прав людини не раз підкреслював, що плюралізм є суттєвою характеристикою демократичного суспільства. Саме плюралізм будується на чесному визнанні та повазі багатоманітності й розвитку культурних традицій, етнічної та культурної самобутності, релігійних переконань, літературних і соціально-економічних ідей і уявлень (рішення від 05 жовтня 2006 р. у справі «Московське відділення Армії спасіння проти Росії») [4, с. 109].

Уважаємо, що багатоманітність (плюралізм) є цінністю конституційного ладу як елемента державно-правового буття. Закріплення саме ідеологічної багатоманітності на рівні Конституції надає можливість стверджувати, що вказана цінність конституційного ладу належить до засад громадянського суспільства.

Усі засадничі цінності лібералізму взаємопов'язані, але найбільше, мабуть, пов'язані між собою плюралізм і свобода. Якщо плюралізм є визнанням того, що існує багато різних цінностей і концепцій доброго життя, то свобода є тим політичним простором, у межах якого індивіди можуть вибирати ті цінності й концепції. «Свобода» (freedom) чи «воля» (liberty) у політичному змісті цих синонімічних термінів є ідеєю, що громадянам будь-якого суспільства має бути дозволено обирати їхні цінності і концепції доброго життя без внутрішнього втручання. Свобода, якщо розуміти її саме так, виражає людські прагнення, які є рушійною силою великої кількості людей як у західному світі, так і поза ним [1, с. 117].

Як указував Ф. Гаєк, якщо свободу не трактувати як верховний принцип, тоді обіцянки, які пропонує вільне суспільство, можуть назавжди зостатися тільки шансами, а не певністю, тільки можливостями, а не дарунком для окремих індивідів, що неминуче доведе фатальне безсилля і спричиниться до повільної ерозії свободи [5, с. 75].

Якщо звернутися до конституційно-правової дійсності української держави, то аналіз Конституції України дає підстави стверджувати, що цінність «свободи» як базової цінності конституційного ладу України в прямій формі на рівні принципу не закріплено.

Про необґрунтовану відсутність категорії свободи в переліку найвищих соціальних цінностей Конституції (і, звісно ж, базової цінності конституційного ладу України) писалося не раз і давно. Ще 11–13 січня 1996 р. Міжнародний юридичний форум у Гуті-Синьогорі запропонував унести до переліку найвищих соціальних цінностей категорію свободи. Проте вже за кілька тижнів українські розробники вилучили поняття свободи з конституційного проекту [2, с. 81].

Як указував Г. Філіпс, упродовж історії оратори й поети оспівували свободу, але ніхто з них не вказав, чому вона так важлива. Наше ставлення до цієї проблеми залежатиме від того, чи вважатимемо ми цивілізацію статичною або такою, що рухається вперед. У прогресивному суспільстві будь-які утиски свободи спричинюють зменшення можливостей, а отже, гальмують рух уперед. Прогресивні суспільства гарантують свободу дій не тому, що особа отримує від цього якимось задоволення, а тому, що вона має можливість слідувати власним шляхом, приносячи іншим більше користі, аніж за будь-якого режиму [5, с. 17].

Переконані, що в майбутньому народ України втілить у життя концептування свободи як базової цінності на конституційному рівні. Однак просто вписати фундаментальну категорію свободи до ст. 3 чинного Основного Закону замало. Адже, по-перше, це поняття в рейтингу цінностей стоїть далеко не на першому місці (а жоден перелік в Основному Законі не є довільним), і, по-друге, у самому переліку поєднано цінності із суттєво різних смислових реєстрів. Як приклад, В. Речицький наголошує, що цінність фізичного життя людини відверто контрастує із цінністю збереження національної свободи: очевидно, що слова державного гімну України «Душу й тіло

ми положим за нашу свободу» становлять свободу вище від фізичного існування громадянина [2, с. 81]. У сучасних умовах тільки державний і народний суверенітети мають підлягати правовим обмеженням на конституційному та міжнародно-правовому рівнях [7, с. 12].

Характеризуючи категорію «свобода» як засадничу цінність лібералізму, ми вказали, що вона є необхідною умовою для формування вільного індивіда. Але досі, на жаль, вказана категорія не відображена серед засадничих (базових) цінностей конституційного ладу. Свобода є головною передумовою розвитку громадянського суспільства, завдяки якому й вибудовується вільне суспільство. Уважаємо, що свобода повинна посісти вище місце в ієрархії цінностей конституційного ладу в Конституції України.

Жодна засаднича цінність лібералізму не пов'язана так тісно з окремим мислителем, ніж справедливості, на думку Дж. Роулза. Свій погляд він розвинув у «Теорії справедливості» (1971 р.) [8]. В ідеалі справедлива конституція була б справедливою процедурою, що призначена для забезпечення справедливого кінцевого результату. Такою процедурою був би політичний процес, який управлявся конституцією, кінцевим результатом – виникнення законодавчого органу, тоді як принципи справедливості вказували б незалежний критерій як для процедури, так і до кінцевого результату. Перша проблема в пошуку такого ідеалу досконалої процедурної справедливості полягає у винаході справедливої процедури. Він полягає в тому, що громадянські свободи повинні бути включені в конституцію та захищені нею. До таких свобод належать свобода совісті й свобода думки, особиста свобода та рівні політичні права. Без утілення цих свобод політична система, яку я (Дж. Роулз) уявляю у вигляді деякого різновиду конституційної демократії, не була б справедливою процедурою [8, с. 179].

Безумовно, питання справедливості в сучасних умовах розвитку українського суспільства є надзвичайно актуальним. І це пов'язано насамперед із необхідністю подолання спадщини минулих часів, яка багато в чому є неприйнятною й перешкоджає розвитку сучасного суспільства, а також із необхідністю збереження успадкованих відносин, що в умовах політичних, правових, економічних та інших соціальних змін суспільна свідомість нерідко сприймає як несправедливість.

Сьогодні внаслідок того, що наша держава фактично не є правовою й соціальною, а громадянське суспільство розвинутим, у правовому сенсі виникло кілька взаємопов'язаних негативних тенденцій, які потребують якнайшвидшого вирішення. Найбільш серйозною негативною тенденцією варто вважати розрив між чинною Конституцією України та реаліями суспільно-політичного розвитку українського суспільства, вважає О. Кушніренко [6, с. 73].

Тобто, з одного боку, фундаментальні цінності є відображенням першочергового завдання, яке народ утілює в конституційному ладі, з іншого – цей устрій відображає прагнення до щастя, добра, справедливо-

сті, свободи, рівності, солідарності, порядку. Велика роль морального начала в розумінні засад конституційного ладу. Саме як засадничий (базовий) виділяється імператив справедливості.

Поряд із цим закріплення на конституційному рівні базових цінностей конституційного ладу є тісно пов'язаним із правовою справедливістю суспільства. Тобто, справедливість поєднує в собі як моральні, так і правові засади регуляторної функції в суспільстві.

Правова справедливість не заперечує, а передбачає врахування минулого досвіду, спадкоємність інститутів і традицій суспільного ладу, моральних цінностей. Відмова від накопиченого державно-правового досвіду негативно впливає на стабільність конституційного ладу, призводить до його мінливості, недовготривалості [3, с. 22]. У Преамбулі Конституції України обґрунтовано робиться акцент, що Верховна Рада України, приймаючи Конституцію, спиралась на багатовікову історію українського державотворення.

Саме справедливість як цінність конституційного ладу відображена в Преамбулі Конституції України та нормах-принципах, що становлять засади конституційного ладу. Закріплення принципів і базових цінностей, які покладені в основу конституційного ладу, дають змогу стверджувати про справедливу Конституцію України.

Для реалізації принципу справедливості надзвичайно важливого значення набуває створення ефективного механізму забезпечення його дії. Ми дотримуємося думки, що ці механізми, зрештою, є політичними. Без сумніву, процедурна справедливість базується на верховенстві права й Конституції [6, с. 77].

Політичні програми лібералізму націлені на те, щоб реальний стан справ у недосконалих ліберальних суспільствах ставав якомога ближчим до ідеалу, який полягає в принципах розподільної справедливості. Ними визначають ті правила, згідно з якими блага й тягарі мають розподілятися серед громадян.

Існує два таких принципи: «а) кожна особа має рівне право на повну належну схему рівних прав і свобод, яка має бути сумісною зі схожою схемою, розрахованою на всіх; б) соціальні та економічні нерівності мають задовольняти дві умови: по-перше, вони повинні стосуватися установ та посад, відкритих для всіх за наявності чесних рівних можливостей; і, по-друге, вони мають найбільшою мірою сприяти принаймні найбільш успішним (advantaged) членам суспільства» [1, с. 122]. Реалізація вищевказаних принципів сприяє наближенню громадян і суспільства до реалізації ідеалів лібералізму.

Наступна цінність, яку необхідно розглянути і яка є надбанням попередніх поколінь, – права людини.

Права – це засаднича цінність лібералізму. Права людини – це не юридичні права, адже правову систему можна виправдано критикувати за нездатність захистити права людини. Певна річ, правова система повинна захищати права людини, але ці права існують незалежно від будь-якої такої системи. Можна сказати, що права людини є мораль-

ними в тому сенсі, що вони захищають людей у володінні благами й уникненні страждань, джерелом яких є фізіологічні, психологічні та соціальні умови, властиві кожній людині однаковою мірою. А відтак права людини визнають межі, порушення яких є морально неприпустимим, бо вони становлять мінімальні вимоги до людського добробуту [1, с. 119].

Існують, звичайно, юридичні та моральні права, які не належать до прав людини, але вони змінюються від суспільства до суспільства, від людини до людини. Зasadничою цінністю є права, які належать до прав людини. Так, у Конституції України вказана ліберальна цінність утілена саме в ст. 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Ураховуючи сучасну ситуацію в Україні, можемо вказати, що юридичної фіксації визнання людини «найвищою соціальною цінністю» навіть на такому високому рівні, як Основний Закон держави, недостатньо для реальності конституційно-правової свободи людини, що виражається в існуванні сфери індивідуальної свободи від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень і втручань. Але вказана регламентація стала вектором розвитку цілісності конституційного ладу України, зазначивши демократичні основи побудови нашої держави. І саме загальносоціальні цінності конституційного ладу об'єднують український народ у важкі часи, бо кожен із нас стає на захист цих гуманістичних ідеалів.

Висновки. Світові надбання ліберального ідеологічного мислення набували практичного втілення цінностей в Основні Закони багатьох держав протягом історії. Зазначимо, що виділяють засадничі цінності лібералізму, серед яких плюралізм, свобода, права, рівність і розподільна справедливість. Аналіз цінностей конституційного ладу України та їх співвідношення з базовими цінностями лібералізму надав можливість виявити спільні й відмінні риси.

Базовими цінностями конституційного ладу України, які відображено в Конституції, є плюралізм (багатоманітність) і права люди-

ни. На жаль, категорія (а не інструментальне поняття) свободи в тексті Конституції України 1996 р. відсутня. Справедливість як цінність конституційного ладу пронизує приписи Конституції України. Можна вказати, що поєднання цінностей конституційного ладу втілюють у життя категорію «справедливість», за допомогою якої можна стверджувати про справедливий конституційний лад України.

Саме закріплення цінностей конституційного ладу як елемента державно-правового буття надає можливість визначити ціннісні орієнтири нашого суспільства. Поєднання цінностей конституційного ладу, що належать до засад громадянського суспільства й цінностей конституційного ладу, які стосуються української державності, створюють власний нормативний код – «Україна».

Потребують подальшого дослідження проблеми, що перешкоджають практичному втіленню засадничих ідей на конституційному рівні, а також пошук можливих шляхів наближення громадян і суспільства до реалізації ідеалів лібералізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кекес Д. Зasadничі цінності лібералізму / Д. Кекес // Лібералізм : [антологія] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : ВД «Простір», Смолоскип, 2009. – С. 111–133.
2. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених. – Х. : Харківська правозахисна група, Права людини, 2014. – 264 с.
3. Тодька Ю.Н. Основы конституционного строя Украины : [монографія] / Ю.Н. Тодька. – Х. : Факт, 2000. – 176 с.
4. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.
5. Гаєк Ф.А. Конституція свободи / Ф.А. Гаєк ; пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. – Львів : Літопис, 2002. – 556 с.
6. Кушніренко О.Г. Справедливість як базова цінність конституційного ладу / О.Г. Кушніренко // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 3. – С. 73–80.
7. Ковтун В.І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти : [монографія] / В.І. Ковтун – Х. : Фактор, 2014. – 216 с.
8. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск : Издательство Новосибирского университета, 1995. – 513 с.